

Polja

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
novi sad — godina XXXVII
cena 60 dinara
mart '91. broj 385

dušan zivlak

zašto je braunli otišao pol maldun

*Zašto je Braunli otišao i gde je nestao
I sad je misterija.
Jer ako je neko trebalo da bude zadovoljan,
To je bio on: dva jutra ječma,
Jutro krompira, četiri juneta,
Krava muzilja, kuća pokrivena škrljcem.
Viđen je poslednji put kako kreće na oranje
U rano martovsko jutro puno svetlosti.*

*Do podneva Braunli posta slavan;
Našli su sve napušteno, tarnice
Do sitnice, ispravne, a par crnih konja,
Kao muž i žena,
Prebacivali su težinu s noge
Na nogu, zurili u budućnost.*

POL MALDUN (Paul Muldoon) je rođen 1951. godine u Severnoj Irskoj, Diplomirao na Kraljičinom univerzitetu u Belfastu. Radi kao producent BBC-a u Belfastu. Izdao dosad više zbirki pesama.

Sa engleskog i beleška:
Srba MITROVIC

varlam šalamov
moj vek
umetnost kiča

moj vek

(fragmenti)

aleksandar vat

Demonizam i egzorcizmi

Miloš: Vratimo se u periodu u kome si nameravao da osnuješ Književni mesečnik.

Vat: ... Celokupno moje približavanje ideji komunizma, celokupna moja bliskost s idejom, zapravo su demonska veza, koja je urodila plodom tek danas, u vidu moje bolesti. Jer, svoju bolest osećam veoma demonski. Znaš, kada sedam kraja ove mašine, izvodiš nada mnoom opasan čin egzorcizma, čin nad opsednutim. **Solomonija besnovata** odnosno znam šta vrebaš. Hoćeš da otkriješ celokupnu kolekciju davola, koji su različite inkarnacije jednog velikog davola (davoli čekaju da budu otkriveni), davola istorije. Videvši egzorcistu, mislim: znaš li **Solomoniu besnovatu?** — kakve je užasne egzorcizme ona saznavala, u svim delovima tela, kroz neverovatne fizičke bolove. **Solomonija besnovata:** trebalo bi proveriti da li su činjenice o isterivanju davola iz Solomonije, koja je stvarno živela u sedamnaestom ili početkom osamnaestog veka, zapisao autentično izvesni ruski sveštenik. Imam utisak da se radi o ruskoj adaptaciji Žana Ferija. Svi oni bogohulni tekstovi unutar organizma, sve muke, mučenja, koji daleko prevazilaze sva gestapoovska mučenja, kojima su davoli prepuštali žene, davoli u njima, davoli spolja. Solomonija je odvođena na kulu i bacana sa nje, probadana mačem, više se ne sećam šta još. Stoga, moja bolest je u suštini dijabolična i uvek sam je tako osećao. Jer, zapravo, nje nema, svi organi su u redu. Mogli bismo da razgovaramo o mojoj bolesti?

Miloš: Ne, ne.

Vat: — Ali, davo moje bolesti je davo komunizma.

Miloš: Stvarno?

Vat: — Da, naravno. Prirodno. Bio sam zdrav čovek. Možda sam od početka, kako mi je to lekar nedavno rekao,

Aleksandar Vat, »rođeni futurist«, kako ga je 20-ih godina nazvao Majakovski, sa kojim se družio i koji je na putu za Pariz ili vraćajući se iz Pariza u Moskvu uvek odsedao kod Vatovih. Pripadao je grupi avangardnih pesnika. Jednoj od prvih avangardnih u međuratnoj Poljskoj. Njegove zbirke pesama Ja s jedne i ja s druge strane svoje mopsogvozdene peći i Nezaposljeni Lucifer smatraju se vrhuncem futurističke poezije, jednim od najvećih dostignuća avangardne poezije u Poljskoj. Kao i većina avangardnih pesnika bio je simpatizer komunizma, levičarski orijentisan. Bila je to moda, ali i mnogo više. Vatov flert s komunizmom trajao je kratko, ali je ostavio traga za ceo život. Obeležio ga je. Žigosao. Žigosao neizlečivom bolešću, koja se završila višegodišnjim patnjama i samoubistvom.

imao nekakvu filozofiju bola. Filozofija bola je stari motiv u književnosti, još od vremena romantičara, ako ne i od Paskala, veći deo književnosti ga obrađuje, do dana današnjeg. Bola ili očajanja. Pre se menjaju kostimi.

Miloš: Da li si kao mlad čovek imao tu filozofiju bola?
Vat: — Veoma. Kada sam počeo da pišem, umesto da se na univerzitetu bavim filozofijom i matematikom, za šta sam se osećao najpozvaniji, za šta sam bio sposoban, s obzirom na sav svoj dadaizam napisao sam **Peć**, koja sadrži nekakvo autentično (kada je s vremena na vreme pregledam, zaista nalazim sebe), krajnje užasavajuće očajanje, bezrazložno, bol, takode bezrazložan, ali veoma realan i autentičan. Pa ipak, Bože moj, to nije pronalazak našeg vremena. Na primer, pisma Krašinskog¹ ocu ili prijateljima, u kojima se ne žali samo na psihičke bolove — kod nje ga se radilo o veoma savremenim, psihosomatskim simptomima. Ti psihički bolovi izražavali su se u fizičkim. Nepristano piše o agoniji, kroz koju prolazi, mnogo puta u toku dana, zatim gde ga lomi, gde ga boli, užasni bolovi u očima, tako da nekoliko meseci provodi u potpunom mraku. Tu već imamo klicu. Valja imati na umu da je Krašinski od svih romantičara najautentičnije blizak evropskom romantizmu, recimo bajronovskog tipa, **delectatio morosa**, kao mladić najnačitaniji. Verovatno je čitao Miniha i romane gospođe Redklif.

Miloš: I najviše se bunio protiv toga.
Vat: — Protiv toga? Hvatanje za mesijanizam bilo je bekstvo.

Miloš: Kada govoriš o filozofiji bola, kako vidiš preskok u pravcu tvojih iznenadnih interesovanja za revoluciju i društvene promene?

Vat: — Govorio sam ti da se radi o filozofiji bola. Znaš, imao sam sedmoro braće i sestara, svi su mnogo čitali, otac takode, bilo je puno knjiga. U tom pogledu to nije analogija sa Sartrom, jer sam knjige čitao već sa šest, sedam godina. Prvo moja knjiga bile su Ančicove **24 sličice iz istorije Poljske**, s lepim pastelnim ilustracijama. Vladislav Lokjete² sl. Moram ti reći da je to fatalno uticalo na moj likovni ukus. I danas hvatam sebe da su mi se stvarno dopadale one pastelne boje ilustracija za Ančicovu knjigu. Recimo, lepa, mirna zelena. Veoma idilično, jednostavno, umeren raspored boja, lepa ružičasta. Veoma kontrastne boje, ali tako tonirane da nema nikakvog kontrasta, nikakve škrife, već obrnuto, bit pastelnosti. Ančicovska patriotska ikonografija je bitno uticala na moj ukus i to mi je do danas ostalo. Ali, šta da se radi? Bila je to moja prva knjiga. Druga je bila knjiga za decu, **Začarani Gučo**, koju sam pročitao nešto kasnije.

Miloš: To je čudna knjiga. Sećaš li se pisca?
Vat: — Radi se o književnici, ali ovog časa ne znam kojoj. Više nisam čitao knjige za decu, odmah sam čitao Pšibiševskog, Tolstoja i dr. Sve što su čitala moja starija braća i sestre. Kasnije, već samostalno. Imam utisak da sam do svoje osamnaeste godine pročitao više knjiga nego svih sledećih godina, iako sam čitavog života bio veliki »čitač«. Izgradio sam izvestan instinkt. Govorio sam ti o Kjerkegoru.

Miloš: Čitao si ceo **Simpozion**?
Vat: — Pročitao sam sve iz **Simpoziona**, ali me je, sećam se, veoma mladog, čini mi se u sedamnaestoj godini, oborio **Dnevnik jednog zavodnika**. Posle sam knjige čitao na tri, četiri jezika, veoma brzo sam savladao ruski, brzo nemački, pomalo francuski i zainteresovao za Kjerkegora. Čitao sam Ili-ili.

Miloš: Na kom jeziku si to čitao?
Vat: — Na nemačkom. Prema tome, shvataš, sav balast bola sveta, sve očajanje, o čemu smo govorili prve večeri, osećanje da se dalje tako ne može, da je svemu kraj, da sada treba ispočetka.

Miloš: Dakle, to kod tebe nije bilo uverenje, da su bol i zlo deo egzistencije, nekakav metafizički temelj, da više ništa ne treba raditi, da nema šta da se radi, da se ništa ne može uraditi. Pa ipak, došao si do zaključka...

Vat: — Vidiš, nešto si pogodio. Stern, sa kojim sam se družio u klasičnoj gimnaziji »Roh Kovalski«, u ul. Svetog krsta, zvao me je, a to su prihvatili i drugi — Buda-Zaratustra. Družili smo se poslednjih gimnazijskih godina, u sedmom i osmom razredu, kada je postojao budizam u smislu negacije svih daljih mogućnosti. Stop. Tu ću stati. Ne zaboravi da sam imao sedamnaest godina i da sam se iznenada pobunio. Do pobune je došlo u mojoj osamnaestoj godini. Spaliti knjige i živeti.

Miloš: Čitao si Šopenhauera?
Vat: — Da, čak veoma ozbiljno. Na grupi za filozofiju profesor Kotarbinjski me je smatrao ekspertom za Kanta i Šopenhauera. Šopenhauera sam stvarno veoma dobro poznao. Mogao sam da citiram ceo uvod — imao sam tada dobro pamćenje — **Parerga und Paralipomena**, i čitave fragmente. Nisam želeo da kažem da je to sve bilo knjiški. To nije bilo knjiški, stvarno sam to proradivao, odnosno izvlačio sam izvesne esencijalne zaključke. Mračno esencijalne, etapa po etapa. Ali, imao sam sedamnaest, osamnaest godina. Nisam bio jedan od odlikaša, to nikada nisam bio, ali sam imao apsolutno sigurnu maturu. Sigurno, zatvorenih očiju, ne učeći osnovne predmete. Matematiku, poljski, književnost, latinski, istoriju — nisam morao da učim.

SADRŽAJ:

Moj vek/Aleksandar Vat	77
VARLAM ŠALAMOV	
O Varlamu Šalamovu/Irina Sirotinska	85
O mojoj prozi/Varlam Šalamov	90
Leša Čekanov/Varlam Šalamov	94
Večno smrznuta zemlja/Varlam Šalamov	96
Nova proza/Varlam Šalamov	96
Kolica/Varlam Šalamov	97
Nekoliko mojih života/Varlam Šalamov ...	97
Homer i druge pesme/Varlam Šalamov	99
Nešto o mojim stihovima/Varlam Šalamov ...	99
Poezija je sveopšti jezik/Varlam Šalamov ...	
.....	102
Zapisi o stihovima/Varlam Šalamov	104
XXX/Vadim Rabinovič	104
Nenapisana pripovetka	
Varlama Šalamova/Jevgenija Šklovski ...	105
Pisma Solženjicinu/Varlam Šalamov	109
KODERIUM	
Istorija jedne recepcije: kako (ni)su čitali Kodera (VI)/Sava Damjanov	
.....	118
EŽEN GILVIK	
Ežen Gilvik/Kolja Mičević	121
Pevanje/Ežen Gilvik	122
FILOZOFIJA POLITIKE	
O pojmu političke kulture/Milan Matić ...	126
Marksizam i politika/Aleksandar Petrović ...	128
UMETNOST KIČA	
Kič nas svakidašnji/razgovor sa Zoranom Gluščevićem	131
Kič i ponovo kič/Zoran Gluščević	133
Kič kao način života/Dragana Kandić	134
Skulpturalna vizija kiča/Sava Trifković ..	135
Spirala estetske katarze/Bojan Jovanović ...	135
Kič između nužnosti, nemoći i zlonamernosti/Vojin Matić	137
Zabrinjavajuća istorija prividnih vrednosti/Sreto Bošnjak	137
Politički kič izneverenog raja/Miloš Knežević	138
NOVA ČITANJA	
Slika koja je izmenila ime/Vasa Pavković ...	139
Basarine metafizičke projekcije/Nenad Šaporja	140
Umetnost kao potvrda postojanja boga?/Pavle Sekeruš	141
NOVE KNJIGE	
Žarko Rošulj, Nenad Grujičić, Dušica Potić, Slobodan Prodić, Zoran Đerić	
NOVA POEZIJA	
Pol Maldun, Bartolito Katafi	

velikim naporom smo se vratili iz Rusije i to zahvaljujući Važiku i članku koji je napisao o meni. Vratio sam se u Poljsku, koja mi se u početku činila rajem slobode. Bilo je to 1946. i 1947. godine. Posebno poljska književnost, izgledalo je kao da cenzura uopšte ne postoji. Posle Rusije, posle Kazahstana, posle staljinističke Rusije bila je ostrvo slobode, ideal slobode. Ponovo sam imao veliku iluziju, činilo mi se da će tako ostati, još veoma dugo, jer je Staljin zainteresovan da komunizuje zapadnu Evropu, te želi da pokaže da komunizam nije strašan. Posebno mi se činilo da je zainteresovan za zapadni intelektualni svet, da mu je zbog toga stalo da zemlja poput Poljske bude veoma zapadna. I stvarno je tako bilo. Odnosno, tako je bilo zamišljeno. S tim što je 1948., kao što ti je poznato, sve krenulo naopačke i započela je sovjelizacija. Prema tome, do 1948. bio sam u upravama (1948. nije bila najgora, ali se 1949. videlo da to dugo neće potrajati). Zapravo i 1949. krenulo je dobro. Te godine sam počeo da ludim i sam sebe oterao u ovu nesrećnu bolest. Pri tom je tema otpora velika tema.

Kada razmišljam zbog čega sam se onoliko petljao oko londonskog, poljskog pasoa, kada se znalo da je to samo papirić i da sovjetska vlast ne mari mnogo za papirić nego se bori sa snagom. Ili će nas pustiti ako budemo imali papirić o sovjetskom državljanstvu ili nas neće pustiti. Pa ipak, rizikovao sam život, bio sam u zatvoru s banditima, koji su trebali da me tuku. Čak je i Ola rizikovala, mada su je batinama doveli do toga da primi pasoa i tako se vratila Andžeju, koga smo ostavili na milost i nemilost sudbini, odnosno kod nekakvih nepoznatih ljudi. Istorija tog otpora je veoma zanimljiva i trebalo bi je jednom ispričati. Naš zaselak činili su uglavnom Jevreji, mnogi jevrejski komunisti, Jevreji iz Galicije, koji čak nisu boravili u zatvorima nego u zaseocima, bežeći pred Nemcima, vraćajući se iz tih zaselaka u relativno dobrom stanju. Bilo je nešto advokata iz Galicije. Pretežno su bili krojači, obućari. Recimo, porodica Kamer, sjajna porodica jevrejskih komunisti iz Radoma. Obućar — izvrstan, snažan čovek, tako reći atleta. Čitao je Marksa, čitao Rozu Luksemburg, stari komunistički funkcioner. Čini se da je od samog početka, od decembra 1918. bio komunist, podigao je dvojicu sinova, takođe komunisti, koji su kasnije robijali, kao i on. Tamo smo živeli veoma siromašno, u našoj čeliji nije moglo da stane više od četvorice, zbog toga su se naši sastanci protiv sovjetske vlasti održavali kod njega. On je bio jedan od najvatrenijih. Kao kolovozu intelektualca odveli su me u drugi zatvor, dok su njega zajedno s Olom i 300—400 Jevreja, od kojih su neki bili u kaftanima, s bradama, oterali u Alma Atu, noću, vozom, nekih 80 kilometara. Najpre su zadržani u zatvoru u Ili. Dolazili su na komisiju, koja je trebalo da nas primora da prihvatimo pasoaše (sjajna komisija sastavljena od čekista), odmah sa džakovima. Mirili su se sa dve godine logora, jer je to bio zakon, ako ne uzmeš pasoaš, sledi ti dve godine logora. Stari Jevreji, u kaftanima, s vrecama, bili su spremni da idu u logor, ali sovjetsko državljanstvo nisu primali. Sa železničke stanice u Alma Ati (a do Alma Ate ima 8 kilometara) gonili su ih pešice, ludom brzinom, u trku, tukući ih, čak majke s malom decom. Pobuna je potrajala. U Trećem otdeljenju u najstarijem banditskom gnezdu, u groznom podrumu, strpali su ih među lopove, bandite i prostitutke. Tu je počelo prebijanje na mrtvo. Ola se složila da primi pasoaš kada je čula kritike tučenih muškaraca, Poljaka, koji su dopirali iz banditskih čelija, a ne zbog što je sama tučena. Tada su, uz veliku komendiju, sjajno insceniranu, u kojoj će Ola možda nekad ispričati, uzeli su pasoaše i vratili u ritama. Banditi su im oteli sve što su smatrali plenom, jer je to bila njihova nagrada, odnosno oduzeli su im sve stvari, a dali svoje važišve rite. Povorka od tih 300 ljudi, koji su tamo ušli s vrecama, kao poljski građani, stari komunisti, koje su potrpali u banditske čelije, spremni na dve godine logora, kasnije u ritama, lica — rite, vraćali su se kao sovjetski građani...

Zatim je bila 1949. Od 1949. sistematski sam držao govore na svim mogućim književnim i poluknjiževnim skupovima. Naravno, to sam radio oprezno, ali nedvoznačno, ali se to uvek završavalo batinanjem! 1951. i 1952. nastupao sam poslednji put. Užasno su galamili i bunili se radnici i seljaci, a ne pisci. Kao književnik, na književnim skupovima sam govorio poslednji. Kada sam govorio, a govorio sam gotovo uvek poslednji, odnosno čekajući da li će se još neko javiti. Ako se niko ne bi javio, ja sam govorio. Nisam misionar, nemam ničeg zajedničkog s Gjedroičem,⁽⁹⁾ niti sam imao osećanje da vršim misiju, niti sam se mogao nazvati patriotom u uobičajenom smislu reči, mogu da govorim o vezanosti. Zbog čega sam to radio? Nisam Don Kihot. To je onaj momenat kada više ne možeš da izdržiš, kada te steže u grlu. To je uzrok moje bolesti. Ukoliko je moja bolest bila bekstvo u bolest.

Miloš: To bi se moglo nazvati drugim imenom. Najpre jedeš govna, a posle više ne možeš.

Vat: — Posle više ne možeš. Ne možeš. I moja bolest. Kada je nastupila? 11. januara 1953. noću sam se šlogirao. Da se noću nisam šlogirao, dogodilo bi mi se nešto drugo, jer više nisam mogao da izdržim. Ne zbog toga što bežim od tvog pitanja nego da bih ti pokazao da moja demonska bolest, koja traje već trinaest godina, ima isto poreklo kao i komunizam: U početku, bilo je to bekstvo u bolest, kasnije

bekstvo od komunizma. Konačno, to je dosta tipična bolest, iako je među piscima malo poznata, međutim, svojevremeno u Njeborovu⁽¹⁰⁾ sam se sprijateljio s jednim od lakeja Radivila⁽¹¹⁾, veoma dragim, inteligentnim, kulturnim, spokojnim čovekom, koji uopšte nije ličio na slugu. Ako bih ga uporedio s nekim našim prijateljem književnikom, trebalo bi promeniti uloge. Znaš na koga mislim.⁽¹²⁾ s ministrima, koji su tamo svaki čas navraćali. Rado je stupao u najrazličitije razgovore, čak političke; imao je veoma uravnoteženo mišljenje. Jednom je kosio seno. Pored njega sam prolazio s jednim sociologom, jednim od mladih poljskih sociologa, koji je takođe bio sa njima u prijateljstvu. Imao je u nas poverenje. Časkamo tako i ja mu kažem: »Recite mi, da li vam je materijalno bilo bolje u kneževno vreme?« On odgovori: »Nije. To ne mogu da kažem. Knez je prema nama bio izuzetno dobar, ali nam je materijalno sada mnogo bolje. Imamo plate, radimo u muzeju, vodimo goste. Osim toga, svako ima svoju zemlju, od toga imamo velike prilode, jer u našoj okolini nema nikakvih kolhoza, sovhoza, na sreću ničeg sličnog nema. Postoji još jedna dobra stvar. Moja kćer će biti lekar. Valentijev sin je sudija, a kćer ne znam koga je žena oficira«. Na to mu rekoso: »Znači li da ste ipak zadovoljni zbog promene sistema«. Iznenada, onaj mirni, civilizovani Evropejac podivlja. Svojevremeno sam video u Penklubu kulturnog Arapljanina, koji se školovao u Oksfordu, kada se počelo pričati o Izraelu. Uzeo je reč. Začulo se urlanje. Iznenada, moj prijatelj uhvati se za kragnu i povika: »Više se ne može živeti, a njima je neizdržljivo, samo da je rata!« Materijalista! Biće određuje svest! Naravno, kod kuće je imao radio, na kome je tokom celog dana slušao: Moskva moja, Moskva moja i tako dalje. Više nije mogao, jednostavno nije mogao, eksplodirao je. U isto vreme isto se dogodilo poznanskom pesniku Bonku. Verovatno znaš za Bonkov slučaj? U jednom trenutku više nije mogao. Počeo da govori, ali sasvim sulude stvari, s nekakvim antisemitskim akcentima, koje je imao iz prošlih vremena. Najznačajnije da je napisao Bjerutu pismo, u kome je zahtevao da ga puste u inostranstvo, da bi izložio šta misli o komunizmu. Zahvaljujući dobrim ljudima, između ostalih Ivaškjeviću, nisu ga strpali u zatvor nego u ludnicu. Ne znam šta se sa njim dogodilo? Kažeš da je umro? Odavno? Ne znam. U svakom slučaju umro je u Poznanju. Nisam siguran.

Vidiš li kako stvari stoje sa mnomo? Tobaž nesvesno, ali lukavo, pobegao sam od tog predmeta, a istovremeno sam ti stavio do znanja da je problem komunizma kod mene povezan s mojom bolešću, s davolom mojim životom. Smatrao sam da sam učinio veliki greh: »Književni mesečnik«. Jer, ti si bio, kao što kažeš, vatreni čitalac »Književnog mesečnika«...

Miloš: Kao veoma mlad.

Vat: — Kao veoma mlad čovek, a to nije izmenilo tvoj život, dok su mi mnogi ministri, posle mog povratka u Poljsku, govorili da su se vaspitavali na »Književnom mesečniku«, koji je imao ogroman autoritet. Primerak je koštao zlot i po, dosta skupo za ono vreme, a ljudi su davali po deset, čak dvadeset. Svaki primerak, koji sam video kod čitalaca, bio je izgužvan od čitanja. Izlazio je u tiražu od 3000 do 5000, a imao je dvadeset puta više čitalaca. Kako je uglavno bio moje delo, tačnije moje i Stavarovo⁽¹³⁾ jer sam bio i organizator, radio na celokupnom izgledu časopisa, svih onih beleški, na celokupnom propagandnom materijalu, dugi niz godina, u Rusiji, i kasnije u Poljskoj, smatrao sam da za to moram platiti. Otud ovaj crnosotnjinski, predsmrtni tekst, koji se može shvatiti i sasvim suprotno. Jer, on nije crnosotnjinski. Objasnio sam ti, mislim da sam ti dovoljno objasnio onaj zapis. Ali, ako o tome treba da govorimo danas, da započnemo razgovor na sve te teme, bolestotvoračke teme, koje ću izbegavati, moraćeš da me držiš za ruku, jer ću ti izmicati. Gledaču da te očaram nekakvim pričicama, istorijskim anegdotama. Ako o tome treba da ti govorim, želeo bih da ti skrenem pažnju da se radi o predmetu, o kome i sam možeš dosta da kažeš. Naime, o vremenu »Književnog mesečnika«...

»Mesečnik« je iznikao među poljskim intelektualcima, koji su pripadali marksističkom kružoku, nastalom 1928., posle ukidanja »Poluge«. U grupi su se nalazili Bronjevski, Stavar, Daševski, Leon Šiler, ja i neki koji su nam se pridruživali povremeno: Stande, za vreme boravka u Varšavi, profesori, naši predavači, neki iz viših marksističkih sfera. Okupljali smo se kod mene, u mom stanu u Hožoj ulici br 13, ili kod Šilera.⁽¹⁴⁾ Uvek u stanovima, jer sam ja imao pristojan stan, a Šiler čak luksuzan. To je iz toga proizašlo. Tada je nastala ta književna grupa, prva revolucionarna književna grupa, ako ne računamo »Tri salve« su bile jedinstveni čin. Sama grupa nastala je tek 1928. godine. Nastala je prva komunistička, odnosno prokomunistička, odnosno revolucionarna grupa književnika. Bila nas je sedmorica, ako dodamo i Henrika Dževječkog, kritičara, učenika Ižikovskog.⁽¹⁵⁾ koji je jako dobro počinjao kao kritičar, bila nas je osmorica. Petorica je poginula u Rusiji. Dževječki, Stande, Vandurski, Jasjenjski. Jasjenjski nije prisustvovao našim sastancima, ali smo bili sa njim u vezi, jer se tada nalazio u Parizu. U svakom slučaju osećali smo se kao zajednica. Ostala trojica. Od svih njih ostao sam samo ja. Jer, druga dvojica umrla su pre dve godine i pre godinu dana (Stavar, Bronjevski). Znaš, Stavar je umro u Parizu, kao otpad-

me su zaustavili prodor komunizma na Zapad. Bar za neko vreme. Za gotovo dvadeset godina. Poljska komunistička partija bila je rasformirana 1938. Komunisti su u Poljskoj između dva rata hapšeni. Zabranjivane su njihove publikacije. Vat, iako zvanično nije bio član komunističke partije, izdavao je jedini komunistički književni časopis između dva rata, »Književni mesečnik«. Zbog toga je bio i u zatvoru. U zatvoru, koji je za njega preloman. Veliko krštenje. Veliko iskustvo. Koga će se posle rata, posle užasnih iskustava, koje je stekao prošavši kroz jedanaest sovjetskih zatvora, sećati kao idile. Vatova odiseja po sovjetskim zatvorima započela je septembra 1939. Kao Jerejin je s porodicom krenuo prema Lavovu, koji je pre rata

nik, naime, otputovao je u parisku »Kulturu«, gde je objavio **Poslednje spise**. Nažalost, nisam ga video uoči smrti, ali smo se dopisivali, jer sam se tada nalazio u Italiji. Krenuo je na put da bi objavio knjigu. Gledajući je rekao da se nada da će je dovršiti i vratiti u Varšavu da umre. Hteo je da umre u Varšavi. Izdao je tu knjigu, iako nije smatrao da je nešto novo, poznavao je sovjetološku literaturu i dobro mu je bilo poznato da to nisu sasvim nove stvari. Bile su nove kada je pisao **Uz dlaku**, čak veoma nove, relevantne, kasnije više nisu bile. Po meni, objavio ih je da mu ne bi priredili nacionalni pogreb, da mu ne bi podigli spomenik, kao nekom ko je »sa nama«, »našem«, »našem velikom kritičaru«. Tu je došlo do one užasne ironije sudbine, naime Gjedroć je napravio od toga tajnu. Preneli su njegove posmrtnne ostatke (Ola i ja uspehli smo d dodemo na aerodrom, u trenutku otpremanja posmrtnih ostataka, zatim smo videli kako avion poleće), kako o knjizi niko ništa nije znao, vlada i partija priredile su mu nacionalnu sahranu, s vojnim orkestrom. A on nije hteo nacionalnu sahranu. Savršeno sam ga poznavao, bio mi je blizak prijatelj. Dakle, smrt i kraj Stavara. A ja sam stari otpadnik, na to su se već navikli. Bronjevski je jedini, koji je umro **indore sanctitatis**. Ali, u kakvom **odore**. . . Kad bi se napio pravio je skandale. Osim toga, postojala je njegova zbirčica pesama, objavljena na Zapadu, o Staljinu, o Rusiji. Pijan, vraćao se tim motivima. Na premijeri **Rozenberga** Leona Kručkovskog, posle prvog čina, vikao je iz sve snage u foajeu: »Ovde se od špijuna prave junaci, pravi junački komad, a ja sam robijao u Lubjanki i niko me ne smatra junakom«. S vremena na vreme

za tzv. Staljinove zločine. Bili su poznati čak i meni, simpatizeri, iako ne sasvim jasno. Nisu imali snage da se udalje od svoje mladosti, svoje idealne mladosti. Utoliko pre što se i danas, kao što smo to već pričali, snaga komunističke partije u Africi, na Zapadu, u Francuskoj, između ostalog temelji na činjenici da se i pored opšte atomizacije savremenih društava stvaraju bratske sekte, bratstvo sekti i **la deliquenza settarisa**.

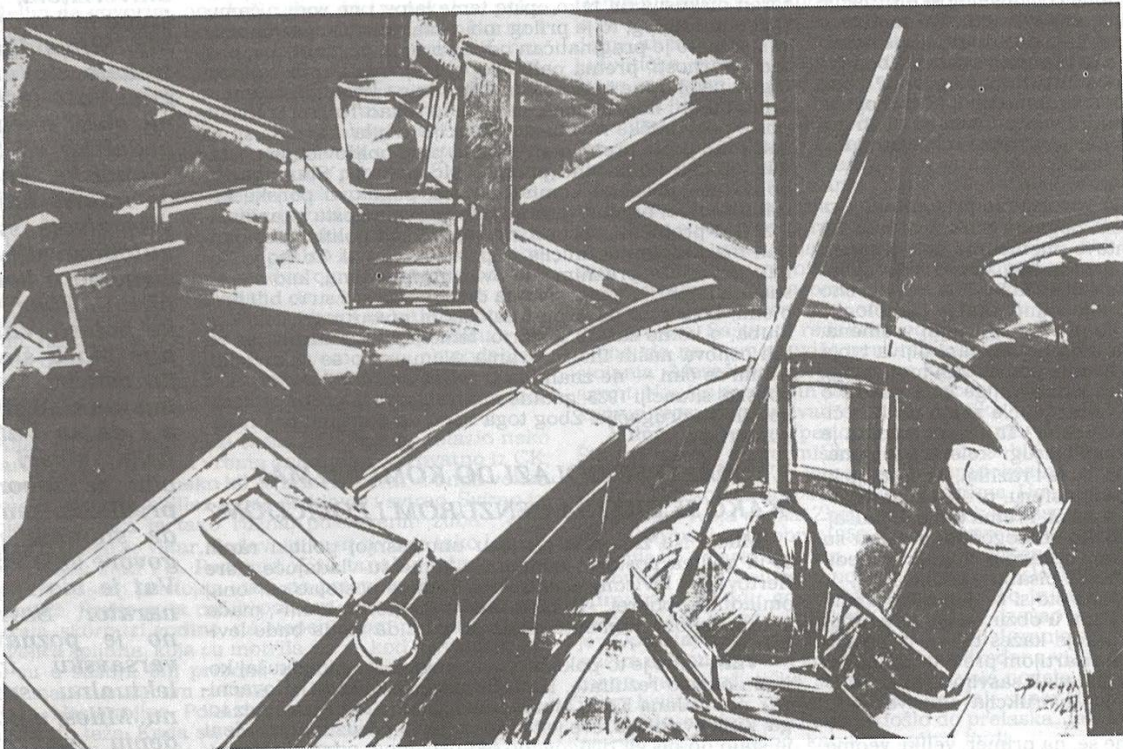
Miloš: Žive, vole se, žene, provode sve vreme zajedno u pomenutoj sredini.

Vat: — Intimno bratstvo. **Fraternite**. Naravno, bio je potreban genije Dostojevskog da bi se shvatilo da je **fraternité** **ou la mort**. Dostojevski je predvideo u šta se može preobratiti **fraternité**. Pala mi je u ruke pesmica, stih SS iz Aušvica: »und willst du nicht mein Bruder sein, so schlag ich dir dein Schädel ein« (ako ne želiš da mi budeš brat, razmrskacu ti lobanju). »**Fraternite** **ou la mort**. . . Polazi se od **fraternité**. Nesumnjivo je jedno: nijedna druga partija, nijedna crkva nisu to nudile. Crkva je bila suviše velika, suviše hladna, ritualna, dekorativna. Crkvena magija je bila ogoljena. Otud atraktivnost katoličke liturgije za francuske estetičare, počev od Barbija Dorvila. To je bilo već toliko ogoljeno da je magija postala element stila, element dekora. Komunistička crkva posedovala je mudrost da se kao prve hrišćanske opštine (iako strahovito ne volim poređenja s ranim hrišćanstvom, jer su te analogije po pravilu varljive) zasniva na čeliji, u kojoj se svi međusobno poznaju, međusobno vole. Toplina, uzajamna ljubav u okviru male čelije, opkoljene neprijateljskim, stranim svetom, predstavljale su čvrst le-

bio poljski, da se spase od upada Nemaca. Dva dana kasnije Istočnu Poljsku okupirace Sovjeti. Upravo onda kada je stigao u Lavov. Iste večeri NKVD će pohapsiti sve intelektualce i pisce, koji su se tu našli. Vodiće ih iz zatvora u zatvor. Neizbežno preko Lubjanke. Sve do Ile, koja se nalazi 1500 km iza Alma-Ate. Kao Jevrejnu neće mu biti dopušteno da se priključi Armiji generala Andersa, koja se formirala od Poljala na teritoriji SSSR-a. Kao simpatizera komunizma, kao intelektualca primoravaće ga da primi sovjetski pasoš. Po cenu života odbijaće da ga primi. Postaće živi leš. I da se njega 1946. nisu setili Važik i Vanda Vasilevska sigurno bi, kao i stotine hiljada Poljaka, ostavio kosti u Sovjetskom savezu. Pronaće će porodicu. Vratitće se u Poljsku. U Poljskoj je već bio uveden komunizam. Neko će se setiti Vata. Odnosno njegovog »komunizma«.

Uslediće izdavanje knjiga. Nagrade. Položaji. Čak vlast. Vat, netipičan umetnik i netipičan komunista to će odbiti. Počeće hajka na njega. Završitće se izlivo m krvi u m-zak. Zbog zasluga za komunizam dopustitće mu da ode u inostranstvo da se leči. Najpre u Italiji, kasnije u Francuskoj. Na kraju će pokušati i u Americi.

Miloš, deset godina mlađi od Vata, oduševljeni

dušan zivla

se opijao i menjao dlaku. Znalo se da se radi o povratku bludnog sina, jedinog iz grupe koji nije likvidiran i koji se vratio. Onako je reagovao zbog nemogućnosti pisanja. Zbog apsolutnog pada u alkoholizam. Moralno potpuno uništen čovek. Imao je običaj da noću telefonira i kaže: »Čuj, imaš uticaj na Edvarda (Stavara), zbog čega se taj glupak ne samokritikuje? Mogao bi da piše, da piše o meni. Niko ne ume da piše o meni. Samo Stavara. Mogao bi da živi mirno. Samo da napiše onu glupu »samokritiku«, od njega ne traže ništa više. Dodavola, s tom samokritikom«. Druge noći opet telefonira i kaže: »Aleksandre, misliš li i ti da sam svinja, kao što to drugi misle?« Tragična je bila sudbina čoveka, koga je pojela votka. Naravno, ovo je veliko uprošćavanje stvari, govoriti samo o državnim jaslama i praznini, iako je njegova jalovost kao pesnika bila užasavajuća, uvek si mogao da mu podilaziš hvaleći njegove pesme. Jer, samo to nije držalo gomilu komunista blizu partije. Još 1937., u vreme moskovskih procesa, kada sam razgovarao sa značajnim komunistima, prijateljima, i govorio: »Zar to sada nije očigledno?« — odgovorili su: »Da, istina je, ali ne možemo da odemo i napustimo svoju mladost«. Komunizam je pokazao kako je užasno teško napustiti svoju mladost, onda kada je ona nekakav vrhunac nesebičnosti, nekakav lep životni put. Svi ti stari komunisti, koji su na različite načine dolazili do komunizma, preko idealizma, krajnje nesebično. Poljski komunisti. Likvidacija Poljske komunističke partije, likvidacija Poljaka u Rusiji ima brojne uzroke. Jedan od uzroka je i taj da su poljski komunisti, bar oni inteligentni, najinteligentniji, mnogo pre rata, čak pre procesa, znali

pak. Sto, dvesta mojih inteligentnih predratnih prijatelja shvatalo je, predosećalo šta će se dogoditi. Obradivali su sve to, nikada ne posumnjavši. Ni sam ne znam kako sam im umakao. Odnosno, znam. Nikada nisam bio komunista, nikada marksista. Bio sam užasan fanatik, sektaš. U vreme postojanja »Mesečnika« radio sam za deseticu. Bio sam neverovatno aktivan i dinamičan. Napisao sam gomilu članaka. Ali, nisam napisao nijedno književno delo, nijednu pesmu, nijednu novelu. Iako sam tada pisao novele. Uništavao sam ih, ili jednostavno, nisam ih štampao. Znao sam da nisam prošet tim svetim duhom. Moj odnos prema komunizmu podsećao je pomalo na odnos Simon Vajl prema katolicizmu. Bojao sam se zaraze. Kao pisac, kao pesnik osećao sam u sebi još nabož starog kapitalističkog buržoaskog, trulog Adama. Buržoaske truleži. I bojao sam se zaraze. Kao što se sada bojim da na Mars pošalju sputnjike, koji će tamo preneti nekakvu zarazu, nekakav virus. Kao što se Simon Vajl bojala krštenja. Da u njega ne unese svoju jevrejskost. **Toute proportion gardée**, svoj ondašnji odnos prema komunizmu, upoređujem sa odnosom Simon Vajl prema katolicizmu i iz drugog razloga. Pre nego što je »Mesečnik« nastao bili su izbori za skupštinu. Pre toga moj **Nezaposleni Lucifer** doživeo je ogroman književni uspeh. Imao brojne recenzije.

Miloš: Koje je godine izašao?

Vat: — Oktobra ili novembra 1926., iako je stajalo 1927. Pre toga, 1925. objavio sam nekoliko novela u »Skamandru«. (16) Dakle, komunisti su me lovili. Sovjetska ambasada, s jedne strane, odnosno dopisnik »Pravde«, veoma zanim-

ljiv čovek, o kome bi vredelo reći koju reč... Jednom je Stande došao kod mene i predložio da me kandiduju za skupštinu. Partija je bila zabranjena, mada je komunistička frakcija u skupštini bila prilično brojna. U tome je Varski bio glavni. Međutim, morao bih da uđem u partiju. Nisam ušao. Kasnije sam radio na »Mesečniku«. Istovremeno sam rukovodio izdavačkom kućom »Tom«, koja se nadovezivala na »Knjige«. Učestvovao sam u najrazličitijim akcijama, ali u partiju nisam ušao. Uostalom, kao ni Bronjevski.

Miloš: Da li je Stavar bio u partiji?

Vat: — Da, Stavar je bio. Opet je reč o odnosu koji donekle podseća na Simon Vajl. Moram da kažem da je pto- jao i drugi razlog. Donekle je bio povezan s mojim karakterom, urođenim ili stečenim, odnosno: znao sam da ću, ako postanem član partije, dati svoj um, svoju glavu. Kada me većina nadgleda, moraću da prihvatim mišljenje većine. To nisam hteo. Dobrovoljno, da, ali ne i... Cekaj. Vidiš li, gubim nit, ali je i pronalazim. Vidiš li kako se sudbina užasno zakotrljala. Ja sam poslednji, ostačić, koga su pustili iz zemlje, to jest pustili su teško bolesnog, gotovo mrtvog čoveka, s mračnom prošlašću. Lepo! Sada, uzmi moju viljnansku generaciju, pokolenje pisaca levičara, iz polovine 30-tih godina. Član Politbiroa, desetak ambasadora, tridesetak ministara, članovi CK. Krajnje neobična karijera te grupe pisaca levičara, revolucionara, komunista, koja nije nastala krajem 20-ih već oko trideset pete. To nije slučajno. Tu se po svoj prilici radi o veoma bitnim socijalno-političkim svojstvima onog vremena, tačnije o motivaciji dolaska do komunizma, prilagodavanja vaše grupe komunizmu, za razliku od motivacije i celokupne sociopsihološke situacije zemlje i sveta polovinom 20-ih godina. Psihološka motivacija prve grupe apsolutno se razlikuje od situacije i psihološke motivacije druge grupe. To je zanimljiva tema. Zbog čega su istorija i komunizam tako uništili našu grupu? Zbog čega je komunizam tako uništio sudbine tih ljudi i zbog čega ljudi, koji su pristupili komunizmu polovinom 30-ih godina, napravili takvu životnu karijeru? Praveći životnu karijeru, sigurno je da su jeli govna?

Miloš: Neki nisu mogli.

Vat: — Neki nisu mogli. Ne govorimo o prisutnima. Govorim o onima u zemlji. U tom pogledu možda bi bilo zanimljivo pročitati Putramentove memoare, koji i proed svag licemerja, lude količine, laži, sadrže, mimo volje, spontanu iskrenost. U suštini, on nije čista lažovčina, on iskreno laže. Uostalom, dragi moj, to nije samo pitanje psihologije nego tu biće određuje svest. To je pitanje drugih vremena. Kada govorim o tome smatram da bi bila zanimljiva tvoja iskustva iz tih vremena, poznavanje pomenutih motivacija, koje si donekle opisao. Evo još jedne knjige koja govori o motivacijama jedne druge generacije. Ne znam da li si čitao *Staro i Novo* Lucjana Rudnjickog? Ta druga sredina je proleterska sredina. Tu imamo i drugi kolorit vremena, svedočanstvo o generaciji 1905. Tu je i razlika, jer Rudnjicki prikazuje gradić i sitnoburžoasku sferu, proletarijat, a ovde govorimo o intelektualnoj sredini. Prema tome, pokušajmo da udvoje uporedimo ono što se dogodilo, u čemu su uzroci tako izrazitih razlika, koje upravo pogoduju tragediji? Da li su se u XX veku još mogle pisati tragedije...

Miloš: Da to je tema. Iako, kao što si rekao, u tome ima mnogo spoljašnjih okolnosti. Uzmi u obzir da su veze mnogih ljudi o kojima govoriš, za koje kažeš da su napravili takvu karijeru, s komunizmom i partijom pre bile tajne. Veoma maskirane. Da su spolja izgledali sasvim drugačije. U jednom trenutku postojala je instrukcija upisivanja u PPS.⁽¹⁷⁾

Vat: — Da, znam. I na mene se, na primer, veliki, veoma uticajan deo partije žalio, da sam avanturista, da je časopis mogao biti mirniji, pre časopis građanskih levice. Uostalom, o tome ću više reći kada budem govorio o »Mesečniku«. Jednu stvar nikada nisam podnosio: da budem »utikač«. Međutim, pritisak partije i »uvlakaštvo« bili su ogromni. Ne govorim o onima, čije su veze s partijom, recimo u Vilnu, bile tajne. Govorim o onima za koje se znalo. Putrament se još onda smatrao komunistom. Sećam ih se kada su dolazili u Varšavu. Jednom je, došavši kod Gebetnera,⁽¹⁸⁾ svratio i kod mene, Jedrihovski. Svi su ih smatrali komunistima.

Miloš: Teško je to reći. Jedno je verzija levičarske sredine, a drugo nekakvog javnog mnjenja, drugih levičarskih sredina, poput PPS.⁽¹⁹⁾

Vat: — Tačno, ali bila je to prilično velika grupa, pogotovo od vremena kada su to počeli da otvoreno ispoljavaju. Recimo, kao na Kongresu kulturnih radnika u Lavovu 1936. godine. Kao da ih nije pogadao poraz Poljske komunističke partije.⁽²⁰⁾ Ali, ostavimo to za drugi put. Ovog časa osećam jake bolove.

Vat: — Prethodno smo, koliko se sećam, završili s razlikom u sudbinama prokomunističke književne grupe na prelomu dvadesetih i tridesetih godina, s tragičnim završetkom sudbine prve grupe intelektualaca iz sredine tridesetih godina, sa sjajnim karijerama. Sta je izazvalo tu razliku? Naravno, celokupan kontekst vremena. Međutim, imam utisak da je to veoma bitna razlika među različitim generacijama, postojala je i u motivacijama, koje su usmeravale mlade komuniste prema komunizmu. Razlika motivacija. Kada je reč o grupi kojoj sam pristupio, među poslednjima, krajem 20-ih godina, samo smo ja i Bronjevski

bili studenti. Stevar je bio samouk, Stande, ne znam, u svakom slučaju nije imao ničeg zajedničkog s univerzitetom, nikakve veze, slično Vandurski i ostali. Uostalom, neki su bili stariji. Iako smo nas dvojica bili studenti, uopšte nismo učestvovali u studentskom životu, on nas jednostavno nije interesovao. Postojale su grupacije socijalističke omladine, postojao je »Život« na Politehnici (ako ne onda ono nešto kasnije). Ja i Bronjevski osećali smo se stariji, interesovali su nas svetski problemi, priključili smo se znatno starijoj generaciji, odraslima. Univerzitet nas nije interesovao. Ali to je samo određen fragment našeg opšteg stava, ali i stava cele grupe. Naime, motivacije, koje su nas usmeravale prema komunizmu, bile su izrazito socijalističke, tačnije socijalne; svetonazorne — ideologija, socijalne — savest, pitanja društvene pravde. Političke motivacije, međutim, politika u užem smislu reči, izvesno manipulisanje stvarnošću, bile su veoma slabe. Nedostajala nam je politička strast. Moram to bolje objasniti. Ne radi se samo o nama, po meni to je jedno od svojstava predstajaliničke, komunističke garde, posebno poljske; nesumnjiva dominacija ideoloških, svetonazornih i socijalnih motivacija nad političkim. U Toljatijevom testamentu postoji karakterističan iskaz. Govori o italijanskoj partiji; postigli smo veliki uspeh ona kada smo prestali da se bavimo opštim problemima, suštinom države, suštinom imperijalizma i prešli na konkretne zadatke trenutka, kao što je borba protiv vlasti, sindikati i sl., pokazivanje slabih strana socijaldemokratije. Međutim, Kinezi su stalno bežali u opšte stvari on je opomenu njihovu stariju partiju da ne izlazi na taj teren, jer je izmedu diskusija na tako opšte teme jalov i ne vodi ničemu. (Između ostalog, to je priloga mojoj staljinističkoj semantici. U suštini to je pragmatičan odnos prema činjenicama, prema stvarnosti, prema političkoj borbi). Celokupna ta ideologija, celokupna ideološka nadgradnja samo je instrumentalna i u biti nepraktična, kako je to rekao Toljati. U Rusiji, posle pobeđne revolucije situacija je bila takva da su se sutradan posle preuzimanja vlasti pred boljševicima postavila pitanja konkretne politike **hic et hunc**. Staru gardu boljševika, posebno kominternovce, pogotovu poljske kominternovce, prvenstveno su interesovala opšta pitanja. Filozofski problemi, recimo, ne samo čisto politički, celokupan marksizam, definicija imperijalizma i sl. To što je Toljati govorio o praznim i jalovim problemima, kao što su suština imperijalizma, suština države i sl., sve su to bili problemi, koje smo na svom majušnom nivou marksističkog kluba, o kome sam ti govorio, temeljno razmatrali, jer su bili osnova naših interesovanja. Njima smo se rukovodili. Ali mi se čini — ne znam da li ćeš se složiti sa mnom — u poljskoj situaciji 1935. godine motivacije veće grupe omladine bile su drugačije. Zbog toga hoću da otkrijem baš razliku karijera.

KAKO SE DOLAZI DO KOMUNIZMA?

KAKO JE BIL SA CENZUROM I POLICIJOM?

Miloš: Ne zaboravi da je u unutrašnjoj politici ranih 30-ih godina postojao moment u kome su vladajuće sfere flertovale s levicom, a ne s PPS. Tada je postojao sav onaj omladinski pokret, »Država rada«, »Legion mladih«, mada je u izvesnom momentu došlo do toga da vlada bude levičarska.

Vat: — Bio je to pokušaj preuzimanja stvari. Pokušaj koji je donosio rezultate. Klub SS, kasnije članovi »Kovačnice«, poput Jana Kota, Matuševskog, sve je to proizašlo iz toga. Žulkjevski! Ali, sve je to bio pokušaj preuzimanja. Meni je stalo do nečeg drugog, do jedinstvenog, odnosno komunističkog fronta, do — recimo — komunističke maskarade. Jedinstven front nije mogao nastati drugačije. Odlučujući je Hitlerov dolazak na vlast. To je uopšte bio odlučujući momenat, između ostalog i u Rusiji, za staljinizam. I za celokupan komunizam. Hitlerov dolazak na vlast odlučio je o kasnijoj likvidaciji poljske komunističke partije i starih kominternovskih radnika, onih nepragmatičnih, za koje je komunizam bio pogled na svet. Imam utisak da je generacija izrasla na univerzitetima, u univerzitetkim borbama, u veoma konkretnim političkim borbama, političkim manevrima s fašističkim grupama, bila pokolenje, koje je još tada naviklo da jede govna, jer, ako si u konkretnoj politici, onda se svakodnevno jede određena porcija govana. Jednostavno, to je već bila generacija pragmatičara. Otud neverovatna lakoća, sa kojom se njihov ogroman deo, gotovo većina, s izuzetkom nekoliko individua, posle rata uključio u bjerutizam,⁽²¹⁾ u staljinizam, savršeno prateći staljinizam u Poljskoj. Kapara je bila u samim uzrocima, u samim motivacijama priključivanja te generacije pokretu. Stoga, smatram da je to prilično važno. Jer se na taj način ocrtao jedan od onih momenata specifičnih za Poljsku, u tom slučaju jedan od momenata rasčaranosti, razočaranosti. To znači; začaranosti i rasčaranosti.

Miloš: Ovde bih mogao reći jedno; Da vam kao grupi »Književnog mesečnika« uputim komplimente. »Književni mesečnik«, načelno zainteresovan za opšte svetonazorne, svetske probleme, probleme globalne politike istovremeno je veoma precizno popunjavao određenu prazninu. Mislim na ispunjavanje broja reportažama ili pseudoreportažama iz cele zemlje, u kojima je veoma upadljivo prikazana dru-

čitalac njegovog »Književnog mesečnika« i blago levo orijentisan, avangardni pesnik, ponudiće mu stipendiju Berkli univerziteta, na kome je i sam radio. Stipendija je trebalo da omogućući Vatu lečenje na obali okeana, nedaleko od San Franciska kao i da napiše knjigu svog života, svoju autobiografiju ili življenje u komunizmu. Zbog teške bolesti Vat to nije bio u stanju da ostvari. Da bi mu olakšao život, a i da sa Vatom neke stvari ne odu u zaborav, predložio mu je da snimaju razgovore koje vode. Vat je bio sjajan narator. Savršeno je poznavao varšavsku intelektualnu sredinu. Miloš, u poređenju sa njim provincijalac, počinje da ih beleži. Beleži ih cele dve godine, sve vreme Vatovog boravka u Kaliforniji. Posle dve godine Vat se vraća u Pariz. Pokuša-

tvena nepravda. To je sigurnije delovalo na čitaoca od bilo kakvih teorijskih članaka.

Vat: — O, svakako! Kada je reč o tom konkretnom momentu, odnosno akciji reportaža, to ti sada mogu detaljno ispričati. Predstavljala je moju ideju. Inače, »Mesečnik«, nastanak »Mesečnika« bio je Stavarova ideja. Odavno, posle ukidanja »Poluge« zbog sporova unutar partije, za koje sam znao, nastao je marksistički kružok, o kome sam ti govorio. Okupljao se kod mene ili kod Šilera. Leon Šiler, bio je to reprezentativan primer salonskog komuniste, kakvi su u to vreme postojali i u drugim zemljama, u Engleskoj, Francuskoj. Bio je veliki prijatelj ministra unutrašnjih poslova, blizak s Bekom, s Pjerackim. To je Poljska. Kada su sa Zapada, iz Nemačke, Francuske dolazili književnici levičari, kao Barbisov sekretar Priasel, nisu mogli da se načude što u kafani, recimo, »Zjemjanjskoj«, sedimo s pukovnicima, poput Vjenjave—Dugošovskog. Jednom je za naš sto seo zamjenik ministra unutrašnjih poslova Korsak. Korsak je, na primer, gajio ogromne simpatije prema Vladislavu Daševskom. Kako se Ministarstvo unutrašnjih poslova nalazilo blizu Poljskog pozorišta ovaj je dolazio po njega i svojim autom vozio ga kući, jer su stanovali u susedstvu. Bili su to nekakvi idilični odnosi s vrhom, što je one dole dovodilo do ludila. U višim krugovima to se jako dobro kotiralo. Između ostalog bilo je to namerno, da bi se izvesni ljudi infiltrirali. Postojao je nekakav Klemens Fenigštajn, veoma bogat i lep direktor nekakvog osiguravajućeg društva, koji je svaki čas priredivao prijeme, na kojima su istovremeno bili ljudi iz vlade i komunisti. Ali, to je već bilo usmeravano. Ono o čemu želim da govorim, ono kod Šilera, bio je nekakav poluboemski stil ulaženja boema u više društvo, kao što su i Skamandriti⁽²²⁾ ušli u više društvo, društvenu elitu. Zatim, to je olakšavalo naše diskusije, naše skupove, našu političku delatnost. U kritičnom momentu, kada su nas uhapsili, još uvek smo bili u defanzivi, u podrumima defanzive — posle ukidanja »Mesečnika« — kada su se vrata iznenada otvorila, ušao je direktor zatvora, veoma elegantan gospodin, u civilnom odelu, i poimence nas prozvao. Bio je Uskrs i tada su pozatvarali Jevreje, jevrejske pekare. Bili smo zatvoreni s tim Jevrejima. Celiya je bila prostrana. Prozvao nas i u hodniku nam kaže: »Gospodo, gospodin pukovnik Vjenjava—Dugošovski vam je poslao izvesnu količinu provijanta«. Taj provijant bile su dve ogromne torbe od Hiršfelta. Dve litre votke, kavijar i dr. »Ali, gde da vas s tim smestim?« Pustio nas je u ćeliju, u kojoj se nalazio poznati bandit, razapet na zidu, jer je ubio nekakvu porodicu. »Daću vam ovaj provijant, ali pod uslovom da ga ne podelite s njim. Zabranjeno mu je; kriminalac, bandit!« To smo odbili, on se počeošao po glavi i nekako nam pronašao praznu ćeliju.

Kako su se odvijali naši sastanci? Uvek je dolazio neko iz partije, s vremena na vreme anoniman, verovatno iz CK, s vremena na vreme neko ko se krio. Referat, a onda velika diskusija. A posle je Šiler sedao za klavir i svirao. Svirao je: »Moja ljubavnica je tako ružna, pokvarenih zuba...«, ili »Napolju smeje se vetar, dodavola, ovaj život je tako loš...«. Lepo uređen stan i sl. Ponekad je sastanak održavan kod mene, imao sam pristojan stan, na petom spratu, u dvorišnoj zgradi. Preko puta naših prozora, sve vreme, tako reći do kraja, skoro tri godine, na stepenišnom prozoru stajala su dvojica špijuna, koja su motrila šta se kod nas zbiva. Odnosi su u suštini bili prilično idilični, s izvesnom dozom snobizma, i s izvesnom računicom vladajućih krugova, čak policije. Nesumnjivo. Pokazivanja radi. Činiti nešto javno, znati čemu teže. Kada su ukinuli »Mesečnik« Mackjević je napisao u »Slovu« veći članak u odbranu »Mesečnika«. Pri tom se jako nervirao. Napisao je: Dok je postojao »Mesečnik« znali smo čemu teže. Šta hoće, kojim metodama misle, kojim metodama rađe. I tako, nasumice, po mraku. Postojao je i drugi razlog koji nas je donekle štiti. Kada su konfiskovali, činio mi se, drugi broj »Mesečnika« ili čak prvi, državni tužilac Kavčak, zadužen za pitanja komunizma i štampe pozvao je advokata Brajtera. Znao je da se družno sa Brajterom. Rekao mu je: »Nećemo ih hapsiti, jer ne želimo da stvaramo mučenike«. Samo, skrenite im pažnju na zakone u Kongresovki*, na osnovu kojih se posle druge konfiskacije časopis ukida. Čim sam to čuo, naravno, odmah sam pohrlilo u Krakov da sledeći broj tamo štampam. Kad je postalo nemoguće u Krakovu, otišao sam u Bidgošč. Smislio sam kombinaciju; broj je rađen u Varšavi, u Lavovu sam imao odgovornog urednika, imao sam i nekakvog Ukrajinca, koji je za to bio plaćen, Ukrajinac je bio levičar, proglasio sam ga zamjenikom urednika. Štampao sam u Poznanju. Pokazalo se da je najbolje u Poznanju, jer sam naleteo na štampariju, čiji je vlasnik bio ljubavnik lokalne cenzorke. Osim toga, cenzura u Poznanju bila je najmalobrojnija, cenzorka je čitala i dnevne listove, pregledala nedeljnike, tako da je čitala samo naslove »Mesečnika«, jer za ostalo nije imala vremena. Časopis se tako mogao održati, bio je u nadležnosti državnog tužioca u Lavovu, mogao je da ga konfiskuje nekakav poznanjski činilac, a mi smo se nalazili u Varšavi.

Ovde sam se udaljio od stvari. Stoga se vraćam na sastanke marksističkog kružoka. Redovno smo dobijali (nismo čitali Kapital) časopise poput »Novog predloga«, ozbiljnog teoretskog organa, pristojno izdavanog u Glijivicama, lično

sam, na primer, dobijao »Inprekor« (»Internationale Presse Korespondenz«), štampan na biblijskoj hartiji, upakovan u nekakav ilustrovani časopis, izdavan u Berlinu, i drugde, ali najčešće u Berlinu. Sadržavao je izvrsne analize, koje su pisale najbolje marksističke glave. Najbolji ekonomista u njemu bio je profesor Varga, istaknuti naučnik, poznati marksista, Madar, jedan od učesnika prve madarske revolucije, koji je kasnije bio u nemilosti, ali se nekako spasao. Kasnije je živio u Rusiji. Čini mi se da je već umro. Ne bih mogao pouzdano da kažem ko je došao na ideju za naš časopis. Partija je sve vreme htela da ima legalan časopis. Takav legalan, prvi legalan časopis u Varšavi bila je »Radnička kultura«, kasnije »Nova kultura«, koja je ukinuta. Još kasnije »Poluga«, koja je propala. Posle, dugo, dugo nije bilo ničeg. Mene je na izdavanje časopisa naveo Stavar. Prema prvobitnoj zamisli trebalo ga je praviti s Napjerskim. Napjerski je imao lude ambicije da osnuje časopis, jer je bio orijentisan levičarski, bio je u bliskom prijateljstvu sa mnim, i sa Stavarom, stoga ga je Stavar počeo nagovarati da upravo on osnuje takav časopis. Napjerski je takođe trebalo da deo novca, ali on se povukao. Kasnije je usledio niz najrazličitijih sastanaka, dok na kraju u marksističkom kružoku nismo odlučili da izdajemo časopis, odnosno »Književni mesečnik«. Trebalo je da ga uredujemo ja i Šiler. To je bila prvobitna zamisao. Šiler se povukao. Usledila su duga nagovaranja da se ipak složi, ali on se vešto izvuкао, da se ne bi kompromitovao u pozorištu, u kome je veoma mnogo zarađivao. Ja sam se složio, jer sam u to vreme bio oduševljen. Redakciju su od početka činili Stavar, Bronjevski, Hempel, Daševski, Stande. Kasnije se priključio Dojčer, koji je u to vreme saradivao sa sionističkim »Našim pregledom«, ali je odavno bio komunist, pisao poluknjiževne, populističke, strasne, besne do zapenušavosti feljtone. Čini mi se, međutim, da smo počeli prerano da govorimo o »Mesečniku«. Smatram da bismo ovde morali šire razmotriti pozadinu, motivacije. »Mesečnik« je faza najvećeg fanatizma, do nje tek treba doći. Kada je reč o meni ona je bila zalepljenost, potpuna začaranost. Šta sam znao o Rusiji? Uzimimo, na primer, to pitanje. Vidiš, »Mesečnik« je nastao 1929. Kao što sam već rekao, nisam ušao u partiju. Frakcijske borbe su slabo dopirale do mene, čuvali su me od toga! Čak u vreme uređivanja »Književnog mesečnika«, čak iako sam bio pomalo urednik—diktator, savetovao sam se i saradivao samo sa Stavarom. Drugi iz redakcije nalazili su se pred svršenom činjenicom, odnosno imali su posla s gotovim brojem. Sastanci redakcije održavani su jednom mesečno, da ne bismo suviše nervirali agente. Sve vreme postojanja »Mesečnika« pred mojom kapijom uvek se nalazio agent. Naučio sam da ih savršeno prepoznašem. Za susret s komunistom primenjivao sam niz taktika, npr. taksi i sl.

Miloš: Vratimo se periodu pre osnivanja »Mesečnika«. Šta me navodi na razmišljanje; već tada si bio autor *Nezaposlenog Lucifera*. To je neobično paradoksalna, ironična knjiga. Um koji se igra svim mogućnostima. Uostalom, to je knjiga kao tvoja pezija. Zbog toga je tip tvog pisanja postao aktuelan posle Oktobra 1956. To je neverovatno prevrtljiv, laktirijaški, paradoksalan um, koji savršeno odgovara umovima ljudi koji su mnogo iskusili, a posle 1956. stekli određenu slobodu govorenja ili pisanja. To je bilo u tebi. Uopšte kada je reč o Poljskoj. Godine 1927. izišao je Vitkacijev *Oproštaj od jeseni*. Takođe na toj liniji. Igranje svim mogućim svetonazornim koncepcijama, određena vizija u vremenu, katastrofistička, slična tvojoj. Tvoja novela o poslednjem hrišćaninu, veoma dijalektička, čak super dijalektička. Dakle, zanima me kako je došlo do prelaska. Jer do nje ga nije došlo načelno, kao kod većine ljudi.

Vat: — Ne, ni u kom slučaju. Znaš, tu bih morao da govorim jako mnogo o sebi, da se vratim nekim svojim pećima. To o čemu sada govoriš veoma je zanimljivo. Kad je 1959. godine Herling—Grudinski dobio drugo posleratno izdanje *Lucifera*, napisao mi je pismo; »Aleksandre, da li si ovo napisao nakon razočarenja, napustivši komunizam?« Pomislio sam u sebi da su njegove pretpostavke sasvim logične, jer ona zbirčica sadrži nekakve krajnje trezvene sudove o komunizmu. Komunizam, koji se razbio o atom duše. Mnogo je tkavih upozorenja, veoma konkretnih, trezvenih, koje i danas možemo smatrati ispravnim i tačnim. Ali, kako sam već rekao, pomenute novele sam pisao 1924. i 1925. godine, delimično su 1925. objavljene u »Skamandru«, a u knjizi 1926., dok je moj komunizam započeo 1928. Prema tome, šta? Pošizao sam? Veoma prosta stvar. Nisam izdržao nihilizam, ili, recimo, ateizam. Ako novelu razmotrimo sistemski, u onoj zbirčici, u *Luciferu*, prikazao sam sve osnovne ideje čovečanstva. Odnosno; morala, religije, čak ljubavi. To je još paradoksalnije i zanimljivije, jer sam već drugu godinu preživljavao veliku ljubav. Iako je cerebralno osporavljeno i kompromitacija ljubavi izvedena do kraja. Kompromitacija samog pojma ličnosti. To je novela o Landru, u kojoj je negiran pojam ličnosti. Negirano je sve. Ništa. Tačka. Kraj. Nihil.

Miloš: Mogu li da dodam? Vidiš, iako te stvari ne znam najbolje, čini mi se da su se slične stvari događale vajmarskoj Nemačkoj, gde su ljudi takođe počinjali sa nihilizmom, sarkazmom, a kasnije prelazili na komunističku partiju, približavali komunizmu. Brehtov slučaj.

va da skine materijal sa traka. Pokušava da ga doradi. U tome ga prekida iznenadna smrt. Njegovo delo nastavlja Ola, njegova životna saputnica, koja je i sama prošla kroz pakao komunizma i o tome mnogo godina posle muzevljeve smrti napisala potresnu knjigu. Na materijalu, koji je objavljen ima oko 1000 stranica, radi punih deset godina. Uz ogromno Miloševo zalaganje Moj vek izlazi najpre na poljskom, u londonskoj izdavačkoj kući »Polonia Book«, 1977. godine. A kasnije na nizu drugih jezika. Pre dve godine na Sajmu knjiga u Frankfurtu smatrala se knjigom godine. Moj vek nije najznačajnija knjiga o komunizmu. I pre i posle nje napisane su mnoge značajnije knjige o toj temi. Moj vek je značajan kao sveđočanstvo o epo-

Vat; — A Aragon? Zapravo to govorim o sebi, iako je veoma tipično. Kod mene je to izrazito, jer sam 1926. objavio krajnje podrugljivu, apsolutno negativnu i nihilističku knjigu. Ondašnja cenzura je, istina, izbacila novelu o Kini i dve druge novele, ali to je bio sistematski obzor, kako kažu Rusi. Imao sam još novela, koje nisam uključio u zbirku, da ne bih kvario pomenutu sistematičku, mozganje. Grejem Grion ima novelu, jednu od najboljih koje je napisao; neko je otputovao na godišnji odmor, za to vreme mladi huligani su mu zauzeli kuću. Odneli sve što se unutra nalazilo, rastavili stepenište, ostali su goli zidovi. Kada se vlasnik kasnije vratio, izdaleka je ugledao svoj dom u potpunom redu, kakvog ga je ostavio. Unutra je našao oglodan, prazan prostor. Moja ondašnja zloba, užasna, furiozna takode se zasnivala na takvom intelektualnom huliganstvu. Spolja su se oblici držali, ali je iznutra sve bilo pojedeno, odneto, pometeno. Ispostavilo se da to ne mogu podneti. Zatvorio sam oči. Sva svoja razmišljanja, sve sam zaključao. Ključ sam bacio u ambis, u more, u Vislu, a sam se bacio u jedinu veru koja je onda postojala. Postojala je i stara vera u Boga. Ali, to ti je dato ili ti nije dato. U naše vreme uglavno ti nije dato. Zar ne? Sirhon Vajl je to stekla na silu, onako kako nalaže Jevandelje, u načelu ako nešto nije dato onda nije. Ostala je samo jedna alternativa, jedan globalni odgovor na negaciju. Bolest u celini zasnivala se na potrebi, na gladi za globalnošću. Naravno, ta stvar još nije završena, ona je trajna, od početka XIX veka, ili od kraja XVIII, od romantizma. Potreba za ekumenizmom, ako govorimo u državno-političkim i religijskim kategorijama, ili potreba za globalnošću, ako govorimo o filozofiji. Medutim, to je samo jedan sistem

lijanaca na čelu s Deborinom. Sve su to tumačili, uvodili hegelijansku terminologiju, što Francuzi čine sada. Kada čitaš Sartra s vremena na vreme imaš utisak da čitaš Deborina. Uostalom to je druga faza hegelijanstva u Francuskoj. U predgovoru *Atatrola ili Deutschland, ein Wintermarchen* Hajne se žali na francuske filozofe, koji su se zarazili Hegelom i da ih zbog toga ne možeš čitati.

Miloš; Ali, u Francuskoj je to potrajalo kratko?

Vat; — Da, kratko. Sadašnji talas hegelijanstva preneo je Rus Kožev. Ali, to je nešto drugo. Uostalom, čitali smo i komentarisali Buharinov filozofski priručnik, ne sećam se više njegovog naslova. Čitao se u zatvoru. U zatvoru su postojali kružnici za samoobrazovanje. I sam sam na njima predavao. Privlačilo nas je prostaštvo, isto kao i najrafiniranije savremene filozofe, Sartra ili Merlo-Pontija, prostaštvo misli, potreba za uprošćavanjem! Zeleo bih da tokom ovih razgovora objasnim te gladi. Jer, komunizam je nastao da bi se podmirile izvesne gladi. Ta pojava je bila neizbežna, jer su još u XIX veku nastale nezasićene gladi. Jedna od tih gladi bila je glad za katehizmom, za prostim katehizmom. Takva glad mnogo više muči rafiniranog intelektualca nego čoveka s ulice. Čovek s ulice je uvek imao katehizam, jedan je zamenjivao drugim. Bila je to veoma prosta stvar, prost matematički problem. Svega je bilo previše. Previše ljudi, previše ideja, previše knjiga, previše sistema. Svega previše. Prema današnjim antropolizma, ono što čini čoveka, ljudsko društvo, jeste potreba za sređivanjem, tog mnoštva. To mnoštvo je užasavajuće, to mnoštvo je užasavajuće veliko, rafinirani um nije u stanju da izađe s njim na kraj. Ne verujem da danas bilo ko — egzistencijalista ili ne-

hi, tačnije o čoveku, piscu, čija biografija obuhvata najznačajnije događaje epohe. Po tome on je kolektivna biografija jedne generacije, jedne nepovnljive generacije. Generacije tragičnih junaka. Generacije Bronjevskog, generacije Stavara, generacije Leona Šilera. Generacije koja je stvarala komunizam. Generacije, koju je komunizam prvu razorio. U tom smislu Moj vek je ogroman doprinos proučavanju semantike veka komunizma.

Biserka Rajčić

1. Zigmunt Krašinski (1812—59), jedan od vodećih pesnika poljskog romantizma
2. Vladislav Zokjetelek (1260—1333), poljski kralj
3. Misli se na radničke nemire u Poznanju 1956.
4. Marksistički časopis, izlazio od 1945. do 1950.
5. Kao i mnogi drugi Poljaci vratili su se tek 1946.
6. Stefan Żukłowski, poznati poljski teoretičar književnosti, marksist.
7. Reč je o Vatovom boravku u SSSR-u za vreme rata
8. Misli se na emigracionu vladu, koja je rukovođila ratnim operacijama u Poljskoj i Poljacima u savezničkoj vojsci
9. Ježi Sjedroć, osnivač i vlasnik časopisa „Kultura“ i izdavačke kuće „Književni institut“ u Parizu
10. Plemićki dvorac, posle rata dom odmora za pisce
11. Čuvena poljska aristokratija
12. Poznati poljski komunista, posle rata član CK Poljske
13. Andžej Stavar, poljski kritičar i prevodilac, marksist
14. Leon Šiler, jedan od najznačajnijih i najoriginalnijih poljskih režisera
15. Karol Jžkowski, najznačajniji poljski meduratni kritičar
16. Organ istoimene grupe pesnika. Izlazio 1920—28 i 1935—39.
17. Poljska socijalistička partija
18. Jedan od najpoznatijih poljskih meduratnih izdavača, za koga je radio i Vat
19. Poljska socijalistička partija
20. Misli se na njeno ukiđanje 1938.
21. Prema Boleslavu Bjerutu, prvom posleratnom sekretaru poljske komunističke partije
22. Jedna od avangardnih meduratnih grupa pesnika

dušan zivlak

— odnosno, prostaštvo tog sistema. Uostalom, bio sam filozofski potkovan, čitao sam i veoma suptilne filozofe. Sećam se da sam kao student postavio Kotarbinjskom pitanje (iako tada nisam bio prokomunistički, jer je to bilo 1922); »Profesore, šta mislite o Lenjinovom empiriokriticizmu?« Kotarbinjski mi je sa smeškom odgovorio: »Ja o tome uopšte ne mislim. To je knjiga amatera«. Obojica smo se nasmejali. Dobro se toga sećam, jer mi je taj razgovor učinio određenu uslugu. U vreme pasportizacije, kada je u zaselak stigla nekavedeovska komisija, sastavljena od starih čekista, bilo je jasno da će biti problema. Jedne demonske noći našao sam se pred tom komisijom. Među njima je bio i jedan mlado čovek, čekista, u uniformi, veoma zgodan Rus, neverovatno ljubazan, pre tip carske žandarmerije, koji mi reče; »Studirali ste filozofiju u Varšavi, recite mi da li ste studirali i Lenjinov empiriokriticizam?« — »Mi — odgovorih — ni slučajno«. Na to mi on reče: »To je razumljivo za kapitalističku državu«. Ja na to; »Profesor sa kojim smo diskutovali te stvari bio je levičar, radikal. Ali, to nije zbog toga. Jednostavno smo smatrali da je Lenjin amater«. To ga je veoma zainteresovalo. Po obrazovanju filozof, završio je filozofiju na Moskovskom univerzitetu. Saslušao me je s velikim interesovanjem. Veoma miran, gotovo salonski razgovor. Jer, kako posle Bergsona čitati one sovjetske filozofske brošure? Govorim o vulgarnosti i trivijalnosti misli.

Miloš; A Deborin?

Vat; — Da, Deborin. To je drugo. U Rusiji je postojala škola »Pod zastavom marksizma«. Postojala je grupa hege-

egzistencijalista, pragmatista, bilo ko ko danas ima nekakav svoj sistem, čak neopozitivista da je intelektualno pošten. Odnosno, da u početku ne zna za osnovne, veoma velike i neoborive kontraargumente protiv svog sistema. Da bi se danas pojavio s nekakvim svojim nesistemom ili ciklusom koherentnih misli moraš biti neučtiv. Moraš čutke odbaciti kontraargumente, koje nude inteligencija, sećanje i lektira. Moraš izvršiti izbor koji se temelji na intelektualnoj neučtivosti. Danas intelektualno pristojan čovek, u suštinskom smislu, može biti samo prostak, koji poseduje sposobnost samoodbmanje. Istorija staljinizma pokazuje da su sposobnosti samoobmane intelektualaca, posebno zapadnih, monstruozne.

Miloš; Zanimalo bi me da znam u kojoj ste meri krajem dvadesetih godina bili upoznati s ruskom književnošću, s onim što se u njoj događalo. Iz vremena svog školovanja sećam se velike količine knjiga prevedenih s ruskog, iz sovjetske književnosti. Bio je Piljnjak, Sejfuljina i drugi pisci — čini mi se i Zamjatin.

Vat; — Naravno. Bio je prevoden čak i Artjom Vesjoli.

Miloš; Erenburg je spadao u popularnije pisce.

Vat; — Da. Sam sam preveo dve Erenburgove knjige.

(nastaviće se)

S poljskog: Biserka Rajčić

Aleksandar Wat; Moj vek. Rozmowy z Czesławem Miłoszem. — Londyn; Polonia Book fund Ltd., 1981, 52—90 str.